

SI 28 Sigtuna, Kv. Trädgårdsmästaren 9–10

Litteratur: H. Gustavson, Arbetet vid Runverket, Stockholm, i: Nytt om runer 6 (1991), s. 18f., Personnamn i inskrifterna på runföremålen från Sigtuna, i: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012 (2012), s. 106, Lära sig och lära ut runor – med hjälp av futharken?, i: Situne Dei 2013, s. 34, 36.; M. Åhlén, Runfynd 1989 och 1990, i: Fornvännen 87 (1992), s. 161ff.; L. Peterson, The Graphemic System of the Staveless Runes, i: J. Knirk (ed.) Proceedings of the third international symposium on runes and runic inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990 (1994), s. 241 f.; M. Källström, Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden (2007), s. 408, Det 22:a internationella fältrunologmötet 11–13 september 2009 i Sigtuna, i: Fornvännen 105 (2010), s. 121, Birka, Sigtuna – och Medelpad, Glimtar från tre vikingatida skriftmiljöer, i: A-C. Edlund et al. (red.), Vernacular Literacies – Past, Present and Future (2014), s. 117; M. Bianchi, Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland (2010), s. 145 f.

Äldre avbildningar: M. Åhlén, a.a. s. 162; L. Peterson a.a. 1994, s. 242.

Signum i Samnordisk runtextdatabas: U Fv1992;161C

Vid en arkeologisk undersökning 1989 i kvarteret Trädgårdsmästaren 9–10 påträffades ett skaft av horn (Ruta H10:3. Fyndnummer 15335). Fyndet gjordes i ett hornhårdshus (Hus 194c) enligt undersökningsrapporten A. Wikström et al., Fem stadsgårdar (2011), s. 91. Datering till 1100–1125 (fas 6)¹. Skaftet är i genomskärning runt och svagt ovalt. Det smalnar mot fästet i ena ändan. Skaftets längd är 73 mm, diametern i den tjockare ändan är 19 mm, i den smalare ändan 12 mm. Svaga spår av bearbetning av skaftytan i längdriktningen visar att skaftet snarast har tillformats genom skavning eller skrapning och därefter polerats. I smaländan finns ett 4 mm brett hål med ett tångedjup av 26 mm. Hålet är deformerat av tre sprickor, som också har drabbat inskriftsyorna vid smaländan. Några synliga spår av metall i hålet finns inte.

I skaftet är tre runinskrifter inskurna i skaftets längdriktning. De börjar vid den tjockare ändan och läses från vänster till höger. Två är futhark-inskrifter med normalrunor (A och C), den tredje är en betydelsebärande inskrift med stavlösa runor (B), som står mellan de två futharkinskrifterna. Inskriften A står överst, C underst. Inskrifterna är avgränsade av fyra ramlinjer. Runhöjd: (inskrift A:) 10 mm (1 f), (inskrift B:) 7 mm (27 i) och (inskrift C:) 11 mm (1 f).

Inskrift A:

fuporkhniastbml

5 10 15

Till läsningen: Ristaren tycks först ha linjerat upp runorna med tunna streck med en kniv och därefter fördjupat en del av dem. I några fall har knivspetsen skurit vid sidan av de ursprungliga linjerna, när runorna skulle fördjupas. Det gäller t.ex. runorna 5 r, 6 k, 10 a. I 1 f är spetsarna till de bågformade bistavarna skurna något litet förbi huvudstaven. Den övre bistaven är något vittrad. I 2 u svänger bistavens nedre spets svagt in mot huvudstaven. Den når inte ramlinjen. 4 o har ensidiga bistavar snett nedåt höger. I 6 k är bistaven skuren två gånger, likaså i 10 a. Bistavarnas skärningspunkter i 7 h ligger något till vänster om huvudstaven. 8 n och 10 a har dubbelsidig bistav likaså 12 t. 13 b har glasögonform. I 14 m är ytorna mellan huvudstav och bistavarna stungna med en punkt gjorda med knivspetsen. Mellan 15 l och kortsidan har det inte funnits utrymme för någon r-runna.

¹ I Gustavson (2012, s. 105) dateras inskriften felaktigt till 1230–1260.

Runristade lösföremål från Sigtuna

Sl 28 Sigtuna, Kv. Trädgårdsmästaren 9–10

Fig. 1. Inskrift A på hornskafvet från kv. Trädgårdsmästaren 9–10. Foto Bengt A. Lundberg 1996 (RAÄ/KMB fd961531).

Fig. 2. Inskrift B på hornskafvet från kv. Trädgårdsmästaren 9–10. Foto Bengt A. Lundberg 1996 (RAÄ/KMB fd961533).

Inskrift B:

burkaḡanaḡkalḡinakuḡumutrriti

5 10 15 20 25

Borggæirr(?) ā naskal þenna. Guðmundr rētti(?).

»Borgger(?) äger denna **naskal**. Gudmund gjorde den rak och slät(?)»

Till läsningen: Ytan mellan kortsidan och 1 **b** har inte varit ristad. 1 **b** består av en 2 mm långt diagonalt streck snett uppåt höger, 2 mm ovanför nedre ramlinjen. 2 **u** utgörs av en högervälvd båge som når upp till två tredjedelar av textytans höjd. 3 **r** når samma höjd som 2 **u** men är vänstervälvd. 4 **k** når ner till textytans halva höjd. Det mycket tunna lodräta strecket avslutas med en punkt. Samma karaktär har 11 och 18 **k**. 5 **a** utgörs av en snedställd triangelformad skärning, ca 2 mm långt, med spetsen snett neråt vänster. Den har gjorts med hjälp av knivspetsen. 7 **a** består av ett litet snedställt streck med spetsen snett nedåt vänster på inskriftsyntans mitt. Det är något litet bredare i sin högra del. Avståndet mellan 5 och 7 **a** är oproportionerligt stort. Mellan dem finns en drygt 3 mm lång tunn och

grund lodrät linje vid nedre ramlinjen. Nedtill är ristningsytan vittrad. Linjen bedöms vara skuren, dvs. **r**, men det kan inte helt uteslutas att den är en spricka. Ett liknande ytligt skuret streck skär övre ramlinjen uppe till höger om **8 n**. Det hör inte till inskriften. Runföljden 7–10 **anas** står tätt samman. **8 n** är något högre placerad än **7 a** och är ganska brett skuren med spetsen snett neråt höger. Samma höga placering har den spetsiga tresidiga uddstuckna **9 a**. Till höger om **9 a** är ett hårfint lodrät streck skuret från övre ramlinjen ner till inskriftsytans mitt. Det läses som **10 s**. Inskriftsytan vid runorna **9 a**, **10 s**, **11 k**, **13 l** och **14 p** är överkorsad av tre vinkelställda streck. Det första skär genom **9 a**, det andra genom **10 s** och **11 k** och det tredje genom **13 l** och **14 p**. Den lodräta staven i **11 k** kan endast anses. **13 l** utgår snett nedåt höger från övre ramlinjen och har skurits i två drag och har v-formad botten. **14 p** är skuren med två tunna parallella lodräta streck tätt intill varandra. **15**, **27** och **29 i** består av en tunn linje mellan ramlinjerna. Det stora avståndet mellan **21 u** och **23 u** (8 mm) och ett mycket tunt och ytligt, ca 3 mm långt lodrätt streck mellan runorna strax intill övre ramlinjen med ett trekantigt litet jack i vardera änden, visar att tecknet skall läsas som en **m**-runa. **24** och **28 t** har spetsiga och ganska breda tresidiga jack snett nedåt vänster. **25** och **26 r** har svagt vänstervälvd båge, i den förra runan har basen möjligen skurits med två knivdrag. 4 mm till höger om **27 i** finns en diagonalt skuren stavlös **t**-runa. Den har en grund och mjuk botten. **29 i** är tydlig. Till höger om **29 i** finns ett tunt 2 mm långt skuret streck från övre ramlinjen och snett nedåt höger. Det bedöms inte ingå i inskriften. Omedelbart intill vänstra kortsidan finns tre runda ytliga vittringar.

Fig. 3. Inskrift B på hornskaftet från kv. Trädgårdsmästaren 9–10. Foto Bengt A. Lundberg 1996 (RAÄ/KMB fd961535).

Inskrift C:

fuporkhniastbmlr

5 10 15

Till läsningen: **1 f** har raka bistavar. Övre hälften av huvudstaven i **2 u** är skuren i två streck. Bistaven i **3 p** är endast svagt synlig. **4 o** har ensidiga bistavar snett nedåt höger. Ovanför den nedre bistaven finns en grund skrapning parallell med bistaven. Till höger om huvudstavens övre del är benytan vittrad. Bistaven snett uppåt vänster snett nedåt höger i **7**

h är mycket grund. Det samma gäller den dubbelsidiga bistaven i **8 n**, **10 a** och **12 t**. Tre parallellt snett uppåt höger skurna streck, som fortsätter upp på skriftytan med de stavlösa runorna, skär genom topparna av **7 h**, **8 n** och **9 i**. **13 b** har glasögonform. **14 m** är stungen med en punkt i ytorna mellan huvudstaven och bistavarna. På ytan mellan **16 r** och kortsidan har inte funnits någon ristning.

Vi vet inte säkert vilken funktion föremålet har haft och om det någonsin har varit i bruk. Sprickorna i skaftet fanns redan när skaftet påträffades. Möjligen har det skadats vid tillverkningen eller strax därefter och kastats bort. För det kan handtagets välbevarade yta tala. Handtagets ringa storlek och det runda tångehålet tyder på att föremålet har varit ett litet redskap, som snarare har varit ett stick- eller skrapverktyg än ett skärande verktyg. Vid runologmötet i Sigtuna 2009 diskuterades användningen av föremålet och betydelsen av ordet **naskal**. I ett mejl till deltagarna efter mötet pekade Magnus Källström på möjligheten att anknyta ordet som en redskapsbenämning i form av en *l*-avledning till det från nordiska dialekter kända verbet *naska* 'tugga, smågnaga, snaska, pyssla, snatta m.m.'. »Kanske har det varit avsett för att göra små utskärningar i trä (eller annat material), vilket skulle kunna vara den sakliga bakgrunden till ordet» (se även Bianchi 2010 s. 145 med not 28, Källström 2010 s. 121). Att utifrån runföljden **naskal** dra bestämda slutsatser om redskapets användning, t.ex. för att skära in runor, vilket har föreslagits, är hypotetiskt. De sentida skiftande betydelseerna av verbet *naska* kan bero på att det har förknippats med verb som *snaska*, *fnaska*. Dess etymologi är ovisst, möjligen har det ursprungligen betytt 'smågnaga, knapra'. Det hör då samman med de tyska verben *naschen* och *nagen* urspr. 'knabbern' (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen (1993) och KLUGE 24. Aufl. (2002), s.v. *naschen*). Ett problem är dock att man snarare väntar sig en *l*-avledning föregången av mellanvokalen *i*, som i ordet *gördel*, än av en mellanvokal *a*. En benämning *naskel* på ett litet verktyg för att göra hål, nagga eller rispa med är dock i sig tilltalande. (Tryggve Sköld har (muntl.) påpekat att finskan äger ett ord *naskali* 'syl; pryl' som möjligen skulle kunna ha ett samband med Sigtunaskaftets **naskal**, se Källström 2014 s. 117, not 13.)²

Att i runföljden **riti** se en eventuell felristning för *risti* 'ristade', som har föreslagits, är metodiskt mindre tilltalande. Vid runologmötet föreslog Henrik Williams att vid tolkning av **riti** utgå från en motsvarighet till fisl. *rétt* 'göra rak, ordna' och att det skulle röra sig om en hantverkarens signatur. Förslaget är tänkvärt med tanke på handtagets form som framgår av beskrivningen ovan. Verbet anger förmodligen hur hantverkaren, då han tillverkade föremålet genom skavning och polering, gav skaftet dess form.

Runinskrifterna på handtaget visar på ett intresse för skrift och en förmåga att behärska varianter av det 16-typiga runalfabetet. Från Sigtuna känner vi ett flertal futhark-inskrifter, därav nio säkra och sex inskrifter som kan vara ofullständiga futharker eller representera futharker i förkortad form. Anmärkningsvärd är också förekomsten av stavlösa runor på lösföremål i Sigtuna. Stavlösa runinskrifter är med ett eller två undantag i övrigt endast kända från inskrifter på runstenar och då i begränsad och regional omfattning.

Runformerna i de två futhark-inskrifterna visar både likheter och olikheter. Likheterna är av mer påtaglig karaktär i stingningen av **m**-runan och i formen på **b**-runan samt placeringen av bistavarnas skärningspunkt till vänster om huvudstaven i **h** i båda inskrifterna än i

² Kendra Willson har behandlat detta ord i ett föredrag vid det åttonde heldagsrunrådet i Nottingham den 6 mars 2015 (»**naskal** 'awl' on the Sigtuna Handle (Sl 28): the Finnish Connection») och enligt hennes slutsats är finska *naskali* »likely a Scandinavian loan for which the original is lost».

olikheterna i form av de raka bistavarna i **f**, **u**, **r** och **k** i *b*-inskriften och de bågformade i *a*-inskriften, där också nedre ledet i **s**-runan är högervälvt. Vinkelskillnaden mellan huvudstavarna och bistavarna i de två inskrifterna bedöms vara försumbar. Förmodligen har en och samme ristare svarat för de tre inskrifterna och inskriften med de stavlösa runorna är sannolikt en hantverkarsignatur. Det talar för att Gudmund har ristat runorna.

Namnet på föremålets ägare är osäkert. Marit Åhlén (1992, s. 162 f.) uppfattar det med tvekan som kvinnonamnet *Borga*, som i övrigt är känt från inskriften på runstenen U 933 (**borha**). Med tanke på redovisningen ovan av läsningen av detta parti av inskriften är Lena Petersons uppfattning (1994, s. 242) att strecket mellan runorna 5–6 **aa** skall förstås som en stavlös **r**-runa tilltalande. Därigenom undgår man också en för i runortografi sällsynt dubbelskrivning av en runa och avståndet i runföljden blir mer ordinärt. Med Peterson läses då runföljden **burkar** och tolkas som ett runsvenskt mansnamn *Borgæirr*, som med säkerhet är känt från inskrifterna på runstenarna U 887 och 912. Skrivning med tecken för *a*-vokalism i efterleden förekommer i inskrifterna, exempelvis U 116 (nom. **þorkar Þōrgæirr**). Personnamnet *Guðmundr* är välkänt både från svenska och danska runinskrifter och förekommer en gång i en norsk inskrift. Anmärkningsvärd är skrivningen med **u** i sammansättningsleden. En motsvarighet återfinns i ack. **kuþumut** på den ålderdomliga danska Helnæstenen (DR 190).

Detta dokument ingår i en digital utgåva av runristade lösföremål från Sigtuna. Dessa publiceras fritt tillgängliga på Internet.

Texten är ännu preliminär och kan komma att revideras. Hittar du felaktigheter eller känner till källor som inte har utnyttjats är du välkommen att meddela författaren dessa på nedanstående e-postadress.

Författare: Helmer Gustavson
Kontakt: magnus.kallstrom@raa.se

Riksantikvarieämbetet
Box 1114, 621 22 Visby
Tel. 08-5191 8000, Fax 08-660 7284
www.raa.se